

Oudkerkhof	42	—, vaart naar Amersfoort	15
Studenten, rijpartij op 5 Dec.	21	Veldener (Jan), drukker	68
Stuersherdenking, Victor de ...	32	Viradecdis-altaar te Vechten ...	91
Swieten (Dirck van)	67	Volksgeloof	21
Terpen te Valkenburg, Utrecht		Voltaire	58
en Vechten	86	Voorst (Lucas van), burgemees-	56
Thomaskapel, St.	89	ter	56
Timmerman (Petronella Johanna		— (Justina de Moor), geh.	
de), vrouw van Joh. Fred.		met Lucas van Voorst	56
Hennert	7	Voorst van Beest, geslacht van	56
Turfwinning in de provincie ...	15	Voorzorg, de, steenbakkerij ...	50
Utrecht, avondvergaderingen ...	24	Vrede van Utrecht	57
— in romanvorm	57	Vrouwenlooster, abdij	2
— uitbreidingsplan Moreelse		Waterschapsconflicten, hollands-	
1664	22	utrechtse	25, 92
— Vrede, 1713	57	Weeshuis, Utrecht, muurschilder-	
Zie verder op huizen, straten.		ingen	37
Valkenburg (Z.H.), opgravingen	86	Westbroek, grafmonument	34, 37
Vallei, Gelderse	14	Willibrord, kerken van	90
Vechten	91	Wittevrouwenpoort	82
Vechtstreek	16	Wijk bij Duurstede, restauraties	37
Veenendaal, Lampegietersavond	21	IJsselstein, grafmonument ...	34, 36
		—, Nieuwpoort	39

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

JANUARI
1950

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

23^e JAARGANG
N° 1

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

DE COMMISSARIS DER KONINGIN AANVAARDT HET ERE-VOORZITTERSCHAP.

2

Het doet het bestuur genoegen, de leden op deze plaats te kunnen mededelen, dat de Commissaris der Koningin in deze Provincie, de HoogEdelgestrenge Heer M. A. Reinalda, lid van onze Vereniging, zich bereid verklaard heeft het Ere-voorzitterschap van de Vereniging „Oud-Utrecht” te aanvaarden.

In een bestuursvergadering had het bestuur het besluit genomen, dit Ere-Voorzitterschap aan te bieden uit overweging dat de Heer Reinalda bij verschillende gelegenheden getoond heeft veel voor het werk en het streven van onze Vereniging te voelen alsmede zijne waardering heeft uitgedrukt voor het feit, dat onze Vereniging het voornemen heeft hare werkzaamheid niet te beperken tot de stad Utrecht en omstreken, doch deze ook uit te strekken over de gehele Provincie.

Nu onze statuten door ene wijziging — welke door de Algemene Vergadering der leden werd goedgekeurd — de uitvoering van genoemd voornemen mogelijk maken is het voor de Vereniging „Oud-Utrecht” een voorrecht te weten, dat haar streven de steun heeft van het Hoofd dezer Provincie.

Namens het bestuur:

A. N. L. OTTEN, Voorzitter,
Th. A. HOOG, Secretaris.

DE EMANCIPATIE VAN VROUWENKLOOSTER.

De Benedictijnenabdij St. Laurens in Oostbroek, gelegen rechts van de grote weg naar Zeist en de adellijke vrouwenabdij Vrouwenklooster op de plaats, waar nu de gebouwen van het Weerkundig Instituut staan, hebben in de latere Middeleeuwen een rol van betekenis gespeeld in de geschiedenis van het vorstendom Utrecht. Soms heette Vrouwenklooster ook Oostbroek, de abdis voerde de titel „Genadige Vrouwe van Oostbroek“, zodat men soms meent met een dubbelklooster te maken te hebben.

Maar in de strenge zin des woords was het toch geen dubbelklooster. Als eerste abt van Oosthoek wordt Ludolf genoemd, zijn naam komt voor als zodanig in het dikwijls als onecht beschouwde charter van 1 November 1113, waarin hij een verklaring van de oorsprong en de rechten van het vrouwenconvent gaf, dat op de Nieuwe-Hof (Nova Curia) gehuisvest was. Nauwkeurig omschrijft Ludolf de verhouding tussen abdijs en Vrouwenklooster.

De zusters mogen zich nooit aan het gezag van de abt onttrekken, of zonder diens verlof tot een andere orde overgaan. Aan de verkiezing van een nieuwe abt zouden zij geen deel hebben, wel mochten ze zelf een priorin kiezen, die echter door de abt moest worden bevestigd en als zodanig ook kon worden afgezet. Voor het tijdelijk beheer zorgde een door de abt aangestelde *procurator*, die de zusters niet eigenmachtig konden ontslaan. Buiten of in het klooster mochten de zusters, zonder toestemming van de abt, geen eigendommen bezitten.

Zo was er bijna van het begin af een afzonderlijk bestaan, maar de abt behield als geestelijk vader enige rechten over het filiaal van Vrouwenklooster, dat weliswaar een eigen overste had in de priorin, maar aan de abt in vele punten onderworpen bleef en hem in alles moest eerbiedigen.

Gedurende een eeuw bleef deze toestand ongestoord bestaan, maar kort na 1200 begon de strijd der zusters tegen deze afhankelijkheid. Abt Nicolaas van Oostbroek had nog eens uitdrukkelijk zijn volkomen rechtsmacht over Vrouwenklooster laten bekend maken. Deze demonstratie veroorzaakte reactie en de zusters appeleerden bij bisschop Otto II van Utrecht. Het ging over de aanstelling van een *praepositus*, die de tijdelijke goederen der priorij moest beheren. Bij charter van 14 Augustus 1226 bepaalde de bisschop, dat de abt een *praepositus* zou aanstellen, die onder toezicht van de abt en met assistentie van drie hiertoe aan te wijzen nonnen, het tijdelijk beheer zou voeren. Zo kregen de zusters enig recht van medezeggenschap in hun tijdelijke zaken. Ze hadden hun eerste succes behaald.

Maar dit was van korte duur, want abt Nicolaas was weinig genegen zich daarbij neer te leggen en toen bisschop Otto stierf,

heeft hij diens opvolger Wilbrant er van overtuigd, dat de regeling van 1226 in lijnrechte tegenspraak was met de oude constitutie. Wilbrant gaf de abt gelijk, op 3 September 1231 verklaarde hij de beschikking van bisschop Otto nietig en maakte Vrouwenklooster weer geheel ondergeschikt aan Oostbroek:

„ipsi abbati et conventui in spiritualibus et temporalibus sint subiecte . . . secundum consuetudinem ante nostra tempora observatam“. De nonnetjes zaten weer vast aan de oude band. Maar een ding hadden ze geleerd; de sterke positie, die vader abt innam, was voor een groot deel afhankelijk van de houding van de bisschop en in hun tweede emancipatie-poging houden ze daar rekening mee.

In 1296 was Willem Berthoud van Mechelen tot bisschop benoemd. Hij was vrijwel een vreemdeling in Jeruzalem en de nonnen hebben daar gebruik van gemaakt. Op hun verzoek bepaalde de nieuwe bisschop op 28 Maart 1297, dat de nonnen „zonder toestemming van de abt een geschikt persoon mochten uitkiezen, die bij hen de godsdienst-oefeningen houden en de jonge novicen onderrichten zou, terwijl de abt uitdrukkelijk verboden werd zich hier tegen te verzetten.“

Dit was vlakweg in strijd met de traditie en de oude bepalingen en de abt begreep wel, dat de nieuwe bisschop daar niets van wist. Hij zorgde er voor, dat bisschop Willem beter op de hoogte kwam en deze is naar Oostbroek gekomen om ter plaatse te oordelen. Ridderlijk bekende hij er in gelopen te zijn en op 30 Augustus 1297 trok hij z'n eerste bepaling in. Vrouwenklooster moest als vanouds wederom aan de abt onderworpen zijn, „in spiritualibus obedienciis, secundum antiquam consuetudinem.“ Verder: de abt zou een monnik van Oostbroek als biechtvader aanstellen, hij mocht ook een andere monnik aanwijzen, die in Vrouwenklooster de godsdienst-oefeningen zou houden. Geen wereldlijk priester mocht als kapelaan dienst doen, zonder toestemming van de abt. Wel mochten de nonnen een „magistra“ kiezen voor de novicen, onder goedkeuring van de abt.

De verslagen vrouwen zullen weinig ingenomen geweest zijn met deze regeling, en vooral niet door de bepaling, dat Vrouwenklooster jaarlijks 9 Utrechtse ponden als stipendium aan de dienstdoende monnik had te betalen.

De abt van St. Paulus te Utrecht moest toezicht houden, dat deze besluiten naar behoren werden uitgevoerd.

In deze periode wordt het steeds duidelijker, dat Oostbroek's zelfstandigheid op de achtergrond raakt en het bisschoppelijk gezag sterker geaccentueerd wordt. Dat zal de bedoeling van Oostbroek wel niet geweest zijn.

Gedurende twintig jaren blijft het nu rustig. Maar in 1317 begon de strijd opnieuw, nu veel heftiger. Zelfs de paus is er aan te pas gekomen.

Abt Ghyselbert beklagde zich in 1317 ernstig over de onafhankelijkheidszin der priorin Petronella van Zeyst en enkele van haar nonnen. Hij gelastte zijn kapelaan Gherard de Ruuchove de priorin en haar medeschuldigen tot onderwerping aan zijn voorschriften te brengen op straffe van excommunicatie, die dan binnen drie dagen zou volgen. Maar de opstandigen bleven in verzet en de kapelaan kon onverrichterzake naar Oostbroek terugkeren. De abt aarzelde, zich tot de bisschop wenden betekende opnieuw zijn positie verzwakken; hij koos een andere weg en legde de zaak voor aan Paus Joannes XXII die toen in Avignon verbleef. De paus stelde abt Nicolaas van Middelburg aan als rechterlijk commissaris. Deze kwam naar Oostbroek, maar kon niet tot overeenstemming komen met de nonnen, want hij hield vast aan de oude constituties. Op 3 Februari 1322 sprak hij dan ook plechtig het banvonniss uit over de schuldigen. Nu hadden deze reeds vier en een half jaar de strijd volgehouden tegen de abt en ook nu waren ze niet geneigd om toe te geven.

Dan sterft abt Ghyselbert en zijn opvolger Nicolaas toonde zich meer tegemoetkomend. Ook de zusters, die aan de oude abt zeer onaangename herinneringen hadden, willen wel onderhandelen. Bisschop Frederik van Zyrik wordt bemiddelaar tussen de partijen en er komt een nieuwe overeenkomst. Zij betreft nagenoeg de gehele rechtsverhouding tussen Oostbroek en Vrouwenklooster.

Bij de keuze ener nieuwe priorin moet de abt als raadsman tegenwoordig zijn, hij moet de nieuw gekozene aan de bisschop voorstellen en mag haar installeren. Hij verricht de inkleding der nonnen en laat ze tot de professie toe. Jaarlijks houdt hij visitatie in Vrouwenklooster, hij mag een zijner monniken tot biechtvader en kapelaan der nonnen aanstellen, doch wanneer abt en priorin het niet eens zijn over de keuze van die biechtvader, moet de bisschop van Utrecht beslissen. De nonnen mogen nog een tweede kapelaan benoemen, maar dienen de raad van de abt in te winnen. Ook de praepositus wordt in gemeenschappelijk overleg aangesteld.

Vergelijkt met dit compromis met de oude constitutie, dan ziet men, dat de geestelijke macht van de abt in hoofdzaak gehandhaafd wordt, maar met name in tijdelijke zaken de nonnen enige medezeggenschap krijgen. En de bisschop heeft meer invloed gekregen.

Vrouwenklooster was dankbaar maar niet voldaan. Reeds drie jaren later, in 1325, was een nieuwe bemiddeling van de bisschop nodig, thans over de emolumenten en rechten, die zouden toekomen aan de monnik van Oostbroek, die nonnen-biechtvader was.

De proost van Oudmunster en de abt van St. Paulus brengen dan een overeenkomst tot stand, waarin het aandeel van de abt in de kosten werd vastgelegd.

Door deze twisten werd het oppergezag steeds meer verlegd naar

de bisschop, de bijna volkomen zelfstandigheid van Oostbroek was grotendeels verdwenen.

Een halve eeuw later werd dit duidelijk gedemonstreerd:

In 1379 benoemde bisschop Arent van Hoorn zelf een biechtvader, en deze zou het volle recht op zijn monachale prebende behouden, evengoed alsof hij nog in Oostbroek verblijf hield. Daarenboven zal hij, als extra-tegemoetkoming, jaarlijks van de abt 30 en van de priorin 20 Utrechtse ponden ontvangen, welke uitkering geregeld elke maand moet geschieden.

Enige jaren later, het juiste jaartal weten we niet, volgde de eindoverwinning der nonnen — Vrouwenklooster werd tot abdij verheven — de priorin heette voortaan „Genadige Vrouwe van Oostbroek” en mocht als abdis ring en staf dragen.

Als zodanig zullen Gertruy van Groenensteijn en vooral Henrica van Erp, Vrouwenklooster tot grote vermaardheid brengen, terwijl Oostbroek steeds meer in vergetelheid raakt.

W. VAN DE PAS.

BOEKAANKONDIGING.

Dr. K. A. Rombach.

Honderd jaren Utrechtse geneeskundige kring.

Het aantal jubilea dat we in 1949 hebben gevierd loopt in de tientallen. Daarbij zijn er enkele, die slechts in een kleinere kring de aandacht hebben getrokken. Behoort daar nu ook het honderdjarige bestaan van de „Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst” bij? Misschien wel; maar de geneeskunst en haar beoefenaren staan in zóo nauwe betrekking tot de gehele bevolking, dat ik aanneem dat ook vele buitenstaanders zich even bezonnen hebben op de betekenis van dit feit. Het is namelijk nu wel van algemene bekendheid, dat de „Maatschappij” niet zonder meer een „vakverbond” van artsen is, maar in de eerste plaats een lichaam dat zich ten doel stelt de wetenschap te bevorderen, en het vak te verbeteren en te verheffen. Het spreekt vanzelf dat ook de

waardigheid en de positie van de gehele geneeskundige stand onder haar zorgen valt. Daarbij staat dan meestal de honorering niet eens zo op de voorgrond, als dat elders het geval pleegt te zijn.

De „Maatschappij” is van onberekenbaar nut geweest voor onze gehele samenleving, want deze is ten eerste gebaat met goede geneeskundige toestanden.

Voor de artsen zelf, komt daar nog bij het element van contact en gezelligheid. Vooral de afdelingen („Kringen” noemt men ze) ten platten-lande bezitten dit element in hoge mate.

Voor „Oud-Utrecht” is natuurlijk het wel en wee van de kring „Utrecht” van bijzonder belang, en het boekje dat Dr. K. A. Rombach daaraan gewijd heeft is óók voor vele niet-artsen een aardige lectuur. Vooral ook, omdat er een „schets uit Utrecht's geneeskundige verleden” aan vooraf gaat.

De vaardige pen en de historische instelling van collega Rombach hebben hier geleid tot een goede samenvatting, die door enkele oude prentjes van „Godsen gasthuizen” is verlucht.

Daarna volgt dan de kroniek van 100 jaar „geneeskundige kring” te Utrecht. Deze kring is opgericht in 1849 en dus ouder dan de „wet op het Hoger Onderwijs” (1876) en de „artsen-wet” (1878).

De medische faculteit te Utrecht telde toen 3 gewone hoogleraren, en 2 extraordinarii, benevens..... 36 studenten. De hoogleraar Loncq gaf nog college in het latijn. De „kweekschool voor militaire geneeskundigen” aan de Springweg bestond toen nog.

Aan de wieg van de „kring” stond de illustere figuur van Donders.

Door het verdere relaas van Dr. Rombach lopen twee draden: de voortgang van de wetenschap, en de meer persoonlijke gebeurtenissen.

Wat de eerste betreft: óók de niet-deskundige lezer zal met belangstelling ken-

nis nemen van de invoering van de chloroformnarcose, het gipsverband, etc. Al deze zaken, benevens de ontwikkeling van de specialismen zijn op „de Kring” uitvoerig besproken.

De meer persoonlijke gebeurtenissen zullen een buitenstaander uiteraard veel minder belang inboezemen, al zal hij een aantal medische anecdoten misschien op prijs kunnen stellen.

Door de chronologische behandeling zijn evenwel het algemene en het persoonlijke in dit relaas volkomen verweven: er kan geen keus worden gemaakt, men moet alles lezen of niets.

Dit geldt niet voor de historische inleiding, die een afgerond geheel vormt. De uitvoering van dit boekje is smaakvol en aantrekkelijk. Vele goede portretten zijn opgenomen; ik wijs vooral op die van Donders, Snellen Sr., Pekelharing en Laméris.

Alles tezamen genomen: een waardig denkboek over een belangrijke periode!

M. N. ACKET.

KLEINE MEDEDELINGEN.

Prof. Johan Frederik Hennert. — In October 1765, na het vertrek van professor J. de Castillon naar Berlijn werd Johan Frederik Hennert bevorderd tot gewoon hoogleraar aan de Utrechtse Universiteit, nadat de Senaat hem eershalve de titel van Philosophisch Doctor et Liberalium Artium Magister had verleend. Zijn buitengewoon en gewoon hoogleraarschap aanvaardde Hennert met redevoeringen respectievelijk getiteld „Over het vernuft van den wiskundige” en „Dat een degelijke studie van de wiskunde met de opvoeding gepaard behoort te gaan.”

Wie was nu deze prof. Hennert? In „Gens Nostra”, het maandblad van de Nederlandsche Genealogische Vereeniging (Sept. '48) schreef C. Postma een biografie over hem, waaraan wij het volgende ontleen:

Professor Hennert werd op 19 October 1733 te Berlijn geboren, als zoon van de Hofraad bij de Hoge Rekenkamer. Zijn vader wenste, dat hij rechten zou studeren, doch in zijn jeugd studeerde hij met veel ijver wiskunde, letteren en wijsbegeerte. In het jaar 1755 vertrok de jonge man naar Parijs om onder leiding van Nicolais Joseph Delisle „astro-

nome de la Marine” zich met astronomische studiën bezig te houden en tevens zijn wiskundige kennis bij de beroemde Lamnier te verrijken. Lang bleef de begaafde jongeling niet in de Franse hoofdstad, waar hij temidden van vele geleerden, o.a. Réaumur een studentikoos leven leidde. Het schijnt, dat hij zich sterk tot de Republiek voelde aangetrokken, waar hij zich in 1757 te Leiden vestigde. Om in zijn levensonderhoud te voorzien, begon hij met privaat les in de wiskunde te geven. De jonge geleerde met zijn prettige omgangsvormen voelde zich in de studentenstad Leiden spoedig thuis en slaagde erin om vele jongelieden als leerlingen en vrienden om zich te vergaderen. Zo zien we als zijn leerlingen o.a. J. H. van Swinden, later hoogleraar te Franeker en te Amsterdam en de jonggestorven J. J. Blassière.

In 1765 wordt hij dan te Utrecht benoemd.

Hennert is ongetwijfeld een humoristisch man geweest: dit blijkt bijvoorbeeld uit de titel van zijn rede, gehouden in 1769, toen hij voor de eerste maal het rectoraat overdroeg, getiteld „dat de vermaaken niet onbestaanbaar zijn met het karakter van een fatsoenlijk man”.

De nieuw benoemde professor besteedde nu zijn tijd nuttig met de samenstelling van het eerste leerboek der wiskunde. Naast zijn vele werkzaamheden vond onze geleerde evenwel nog tijd in het Frans een boek over de fortificatiekunst en over de schootswijde van hommen te schrijven en ontwierp in 1794 een plan om officieren in krijgsdienst van de staat wiskunde te onderwijzen.

Professor Hennert's tweede echtgenote, Petronella Johanna de Timmerman, ge-

boren te Middelburg 2 Februari 1724, eerst gehuwd met Abraham Haverkamp, is voor haar tijd een geleerde en begaafde vrouw te noemen, die na haar overlijden op 1 Mei 1786 door haar geëmaald op melancholieke toon herdacht wordt in het voorwoord, dat aan haar nagelaten gedichten voorafgaat. De sentimentele hoogleraar noemt zijn overleden huisvrouw „een brave gade, een kleinood aan de borst van haaren echtgenoot, de steun van den vermoedten held, de verkwikking des geschokten staatsmans, de drijfveer der pogingen van geletterden, van kunstenaars en kooplieden”. Na haar sterven is Hennert geestelijk gebroken en dramatiseert, „ik zal deze bladen voor 't laatst gebruiken; mijne oogen van den starrenhemel aftrekken en 'op haare silhouette, op hare urne nederslaan, en slegts verheffen om de vlugt der Capelle nae te zien.”

Toen Hennert's liefde voor haar ontvlamde „was zij met de verhandeling der kogelsneeden van den Heer Blassière, onzen vriend en mijnen leerling bezig; en hier meede staakte zij haare wiskunstige oefening, waarlijk ver genoeg gebragt voor eene huishoudelijke vrouw”. Haar astronomische experimenten staakte zij, met als laatste rekening de doorgang van Venus door de zon in het jaar 1769. „Gelukkig jaar — gezegende maand Junij”, filosofeert onze professor, „wanneer ik haar als bruid kon begroeten. Ik leidde haar als bruid op den starrentoren om de vereeniging van Venus met de Zon te zien”. De nieuwe Mevrouw Hennert was goed onderlegd in de astronomische wetenschap en haar opgetogen echtgenoot deelt mee, dat ze „gemakkelijk een verrekijker van veertig voet (kon) stellen”. Het gedichtje, getiteld „Op de staart-